

Sustentabilitat mediambiental, suficiència i civilització

Ernest García

Universitat de València

Departament de Sociologia i Antropologia Social

"La riquesa natural té límits i és fàcil d'aconseguir. La de les opinions supèrflues s'aboca a l'infinit." (Epicur)¹

La idea d'un desenvolupament sostenible (o sustentable) no és nova. Se'n poden trobar traces en el conservacionisme de les acaballes del segle XIX i els principis del XX i també en d'altres fonts. El seu origen recent són les discussions dels seixanta i els setanta sobre eco-desenvolupament. El 1980, amb la formulació per diverses agències internacionals de l'Estratègia Mundial de la Conservació començà el seu èxit actual². El 1983 l'Assemblea General de Nacions Unides va aprovar la constitució d'una Comissió Mundial sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament, presidida per la senyora Brundtland. La publicació el 1987 de l'informe de la comissió³ fou el moment de la consagració i el 1992, a la Cimera de Rio, el llançament estelar⁴. Ara tot ha de desenvolupar-se sosteniblement: l'economia, la societat, l'agricultura, les ciutats, els boscos, el Tercer Món i el Primer, tot allò que es mou sota la llum del Sol.

Molta gent ha dit que el concepte de 'desenvolupament sostenible' és d'una vaguetat molt gran. I molta gent opina també que la vaguetat és el gran avantatge de la idea. Perquè permet un ampli consens. Al capdavant, es tractava d'establir un pont entre desenrotllistes i ecologistes, entre partidaris i adversaris del creixement econòmic. Amb la pretensió de superar la contradicció entre economia i ecologia que s'havia fet palesa al llarg dels setanta. Un repàs a la literatura recent indica, pel contrari, que el vell debat es reproduïx amb fórmules que només en part són noves. El desenvolupament sostenible és, certament, una expressió que rep moltes adhesions. Quasibé tantes com interpretacions. I les diverses interpretacions no són

¹. Epicur: *Sobre la felicitat*. Barcelona, edicions 62, 1995, p. 33.

². IUCN/UNEP/WWF: *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*. Gland (Switzerland), International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, United Nations Environment Programme and World Wildlife Fund, 1980.

³. World Commission on Environment and Development (WCED): *Our Common Future*. Oxford, Oxford University Press, 1987.

⁴. *Conferencia de las Naciones Unidas sobre el Medio Ambiente y Desarrollo. Río 92. Programa 21*. Madrid, Ministerio de Obras Públicas y Transportes, Dirección General de Política Ambiental, 1993.

avui més convergents que fa vint anys. Més que no una síntesi que dissol les discrepàncies, les paraules compartides assenyalen l'espai del debat.

En la meua opinió, aqueixa diversitat d'interpretacions inconciliables es deu al fet que 'desenvolupament sustentable', més que un concepte científic, és un concepte ideològic i polític⁵. O, dit d'altra manera, al fet que, si parlem de la relació entre la societat i la natura, no podem separar l'eficiència ni de la suficiència ni de l'equitat.

1. El camp semàntic del debat sobre millora de la vida i sustentabilitat

Tal com és usada en les ciències socials contemporànies, la paraula 'desenvolupament' suggereix un procés de canvi dirigit i controlat. Sol incloure l'especificació dels objectius del procés i la dels mitjans que hom considera adients per tal d'assolir-los. Per la seua banda, la paraula 'sostenibilitat' al·ludeix al manteniment de l'economia dins dels límits de la capacitat de sustentació dels ecosistemes dels quals depén. La noció de 'desenvolupament sostenible', doncs, suggereix un control intencional i conscient de la relació entre societat i natura.

L'intent d'acoblar els sers humans amb el seu medi ambient mitjançant la consciència pot ser representat de moltes formes. Hi ha, tanmateix, dues metàfores la comparació entre les quals em pareix molt instructiva. La primera és la coneguda imatge de l'astronau Terra⁶ (o la versió, una mica més tètrica, del bot salvavides⁷, que en aquest context ve a ser el mateix). La nau té un nombre determinat de tripulants i passatgers i una provisió, també determinada, de combustible i aliments. El capità pot, més o menys, dirigir tot el conjunt d'una forma eficient. Una nau és, al cap i a la fi, un mecanisme, és a dir, un conjunt de relacions lineals que pot ser controlat si es coneix el seu funcionament. La segona, menys coneguda que les anteriors, és una de les situacions en les quals s'hi va veure implicada l'Àlícia del llibre de Carroll: un partit de cròquet que s'havia de jugar amb un flamenc com a maça i un eriçó com a pilota. Aquesta situació ha estat descrita com una seqüència metafòrica d'esdeveniments sotmesos a una indeterminació de segon ordre⁸. El

⁵. Vid. Garcia, E.: *El trampolí fàustic: Ciència, mite i poder en el desenvolupament sostenible*. Alzira, Germania, 1995.

⁶. Boulding, K.: "The economics of the coming spaceship Earth". Dins Jarrett, H. (ed.): *Environmental quality in a growing economy*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1966, pp. 3-15.

⁷. Hardin, G.: "Living on a lifeboat". *BioScience*, vol. 24, 1974, pp. 561-568.

⁸. Bateson, G.: *Pasos hacia una ecología de la mente*. Buenos Aires, Planeta-Carlos Lohlé, 1991, pp. 474-475.

control conscient, en aquest cas, és impossible; i la intervenció finalista, és a dir, lineal, està condemnada a l'error.

Les dues metàfores representen d'una forma molt plàstica una diferència bàsica entre la mecànica i la vida. Al meu parer, la relació entre la societat i la natura, que són dos sistemes complexos autoorganitzadors, està millor representada per la segona que no per la primera⁹.

La idea d'un desenvolupament sostenible suggereix que és raonable que algú es jugue el coll en un partit com l'abans plantejat amb l'única condició de tenir la mà ferma, un bon pols. O, dit altrament, intenta encaixar la coevolució dels humans i la resta dels sers vius dins d'un marc epistemològic essencialment mecanicista i és, per tant, un error sistèmic.

Una forma una mica més prolixa de representar la complexitat implicada en l'anàlisi de la relació entre una ment guiada per propòsit i la natura és com segueix (taula 1).

Taula 1: Interconnexions en la relació ment-natura

⁹. Garcia, E.: "Notas sobre 'desarrollo sustentable' y propósito consciente". *Ecología Política*, nº 10, 1995, pp. 45-59.

Si ens preguntem pels límits de la relació entre l'acció humana i la natura podríem començar en el nivell biològic, en termes de població i capacitat de càrrega (o de sustentació) de la Terra. Tothom sap que la capacitat de sustentació per a sers humans no depèn únicament del seu nombre, perquè el canvi tecnològic pot trobar un camí per a usar fonts d'energia o de materials no explotades prèviament, és a dir, per a convertir-les en recursos. En les societats humanes, la biologia no és independent de la tecnologia. Una conseqüència d'aquesta -la proliferació d'artefactes irrevocablement associats als cossos humans- comporta un efecte notable: algunes persones poden tenir prolongacions exosomàtiques enormement més grans que no pas altres. I, així, la desigualtat social entra en l'anàlisi (o, en altres paraules, ja no hi ha forma de separar la biologia de la tecnologia, ni de la sociologia, ni de la política). D'altra banda, pel que fa al debat sobre propòsit conscient i sustentabilitat, els arguments sobre la capacitat de càrrega només són interessants si s'hi assumeix que els sers humans -a diferència de qualsevol altra espècie- són capaços de trobar una font de recursos en el seu medi ambient sense explotar-la fins a exhaurir-la. És a dir, que són capaços d'alterar la seua estructura de necessitats per raons diferents a la simple existència o absència de mitjans amb els quals satisfer-les. I, així, afegim la cultura (els valors i també els mites), a més dels nivells abans esmentats.

En la taula 1, la columna de l'esquerra indica les diferents mediacions socials entre la ment i la natura que cal tenir en compte: demogràfiques, tecnològiques, econòmiques, d'organització social, polítiques, culturals, simbòliques. Cadascuna d'aqueixes mediacions és només *relativament dependent* de totes les altres. *Dependent* perquè el punt d'inici, estiga on estiga, està connectat amb múltiples fils a la resta dels nivells. Per exemple: la noció de 'límit' que apareix en el debat sobre població i recursos, bastida sobre nocions d'excés i culpa, pertany a la llarga nissaga de la dialèctica *hybris/némesis*, una narració mítica que és omnipresent en la cultura occidental¹⁰. *Relativament* perquè cada nivell és autònom i no pot ser reduït a ningú dels altres. No hi ha cap camí que permeta albirar les innovacions tècniques que un grup humà serà capaç de produir a partir de l'estudi de la base de recursos naturals al seu abast.

Si apliquem ara les consideracions anteriors a la discussió -tan característica dels darrers anys- sobre 'desenvolupament i sustentabilitat', el resultat serà un camp semàntic d'una complexitat quasibé desesperant. La taula 2 expressa, d'una forma prou esquemàtica, les diferents opcions implicades. Hi ha moltes accepcions del terme 'desenvolupament sostenible'. Les resumiré en tres "posicions ideals", segons un procediment al qual estem acostumats en sociologia. Tanmateix, és clar que pot haver-hi centenars de combinacions significatives.

Taula 2: El camp semàntic del debat sobre desenvolupament i sostenibilitat

	Creixement sostenible	Estat estacionari	Conservacionism e bioeconòmic
<i>Població</i>	Limitada per les oportunitats de creixement del producte	Limitada per la capacitat de sustentació de la biosfera	Limitada per la capacitat de sustentació de la biosfera
<i>Provisió energètica</i>	Substitució dels combustibles fòssils per fonts més abundants i concentrades (¿fusió nuclear?)	Substitució dels combustibles fòssils per energies renovables, era solar	Més participació de les energies renovables, incertituds de substitució molt elevades
<i>Tecnologia</i>	Alta substituïbilitat de recursos naturals per capital produït	Baixa substitució de recursos naturals per capital; alta substituïbilitat de recursos no renovables per renovables	Heterogeneïtat i, per tant, límits a la substitució d'uns recursos naturals per altres
<i>Economia</i>	Càlcul monetari de les externalitats ambientals, comptabilitat integrada	Comptabilitat del patrimoni natural en magnituds físiques, càlculs d'escala òptima	Ecologia política, valoració dels recursos a través del conflicte social

¹⁰. Zoja, L.: *Crescita e colpa*. Milano, Anabasi Spa, 1993.

<i>Estructura social</i>	Només el creixement permet una certa redistribució i reducció de la pobresa	Igualtat per redistribució (centralitzada)	Formes diverses d'igualitarisme comunitari
<i>Ordre polític</i>	Globalitzador, liberal	Globalitzador, tecnocràtic, centralitzador	Pluriversalista, comunitari, descentralitzador
<i>Estructura de necessitats</i>	Abundància, cultura del consum de masses, regulació per l'encalmament momentani de l'ansietat	Suficiència, austeritat, regulació moral	Suficiència, rebuig a l'extravagància, regulació estètica i política
<i>Narracions constituents</i>	Mites de domini, hybris (Prometeu, Faust, "multipliqueu-vos i domineu la terra!")	Mites dels límits, némesis (Icarus, Cassandra, aurea mediocritas)	Mites d'harmonia (Deessa, Terra Mare, Prakriti, medén ágan)
<i>Criteri de sostenibilitat</i>	Sostenibilitat feble (transmissió intergeneracional d'un volum constant o creixent del conjunt de "capital" natural més capital produït)	Sostenibilitat forta (transmissió intergeneracional d'un volum constant de recursos naturals)	Quasi-sostenibilitat com a desacceleració i desglobalització (ús parsimoniós dels recursos a fi de no accelerar la inevitable degradació entròpica)
<i>Visió del desenvolupament sostenible</i>	Desenvolupament sostenible com a nova fase expansiva ("ambientalment conscient") de la present era industrial	Desenvolupament sostenible com a nova era històrica de millora qualitativa sense increment de l'escala física	Desenvolupament sostenible com a concepte autocontradictori (semblant als de mòbil perpetu i organisme immortal)

a) El desenvolupament sostenible entés com a creixement sostingut, amb manteniment de l'expansió de la producció i el consum, consolidació d'una cultura d'acumulació de béns materials, ajornament de la reducció de la desigualtat a un futur en què hi haja més riquesa a repartir i reforçament de la dependència a escala mundial. La innovació tecnològica hauria d'assegurar la innocuïtat dels eventuais episodis d'escassetat o deteriorament dels recursos.

b) El desenvolupament sostenible entés com a millora qualitativa sense increment de l'escala física, és adir, com a evolució d'una economia homeostàtica, d'estat estacionari o de creixement zero. En la majoria de les versions, la intervenció estatal hauria de garantir una satisfacció generalitzada de les necessitats bàsiques en un context de creixent interdependència global. La transició a una era solar reduiria dràsticament la dependència respecte dels recursos no-renovables i permetria abundants substitucions inter-recursos.

c) La sostenibilitat, sempre incerta i sotmesa a la necessitat d'una permanent adaptació en condicions atzaroses, només podria assolir-se a condició de deslliurar-se del desenvolupament, causa tant de la pobresa com de la degradació del medi

ambient. Una economia més integrada en els cicles naturals hauria de permetre la satisfacció de les necessitats bàsiques, complementant-se amb una cultura de la suficiència i amb institucions d'igualitarisme comunitari, connectades en un sistema de relacions d'intensitat mitjana.

La meua intenció ací no és la de suggerir una resposta als dilemes que comporta l'intent de fer compatibles la millora de la vida i la conservació dels serveis naturals que la sustenten, sinó tan sols la d'il·lustrar una mica la complexitat de la qüestió. Apuntaré, a continuació, algunes dades que ajuden a comprendre que la qüestió ens afecta de ben a prop.

2. Els costos socials i ambientals del model valencià de desenvolupament

Al llarg de les darreres dècades, el País Valencià s'ha convertit en una societat industrialitzada, urbanitzada, "modernitzada". En aquesta secció, tractaré alguns aspectes dels costos socials i ambientals del procés que ha generat aqueix resultat, tot seguint les conclusions d'un estudi recent¹¹.

Una aproximació a les característiques més generals del model valencià de desenvolupament pot obtenir-se a partir del càlcul de l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH), el qual intenta ser un indicador del conjunt de variables que defineix un entorn que capacita els sers humans per a tenir una vida llarga, saludable i creativa, segons els criteris elaborats pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD). Des d'aquest punt de vista, les tres capacitats més essencials per als sers humans són el gaudi d'una vida llarga i sana, l'adquisició de coneixements i l'accés a recursos¹². Els indicadors triats per a les tres capacitats esmentades són, respectivament: l'esperança de vida en el moment del naixement; l'índex d'assoliment educatiu construït a partir de la taxa d'alfabetització d'adults i de la taxa de matriculació combinada en els diferents nivells educatius; i el producte interior brut per habitant corregit i ajustat segons paritat de poder adquisitiu.

L'evolució dels diferents components de l'índex entre 1981 i 1991 (taula 3) indica que, pel que fa a l'IDH, la societat valenciana ha millorat sensiblement en la dècada

¹¹. Almenar, R.; Bono, E. i E. Garcia (dirs.): *La sostenibilidad del desarrollo: el caso valenciano*. València, Fundació Bancaixa, 1998.

¹². Anand, S. i A. Sen: *Human Development Index: methodology and measurement*. Human Development Report Office, Occasional Papers 12, 1992.

dels vuitantes, tot assolint nivells que, per damunt del 0'9, poden considerar-se d'alt desenvolupament humà. Tanmateix, l'avanç més gran en termes relatius s'ha produït en l'índex de renda, mentre que l'índex educatiu i, també, el d'esperança de vida, han millorat de forma molt més lenta. És a dir, a la nostra societat, els aspectes crematístics del desenvolupament han anat per davant dels aspectes socials i culturals.

Taula 3. Índex de Desenvolupament Humà de la Comunitat Valenciana (1981-1991)

	1981	1986	1991
Índex d'esperança de vida	0,831	0,847	0,856
Índex d'assoliment educatiu	0,825	0,856	0,879
Índex de renda	0,835	0,947	0,973
Índex de Desenvolupament Humà	0,830	0,883	0,903

Font: Almenar, R.; Bono, E. i E. Garcia (dirs.): *La sostenibilidad del desarrollo: el caso valenciano*. València, Fundació Bancaixa, 1998. (Elaboració de Rafael Castelló).

A més d'això, l'anàlisi realitzada a l'estudi adés esmentat revela algunes dimensions del model valencià de desenvolupament que caldria tenir molt en compte a l'hora d'avaluar la seua sostenibilitat. Resumiré a continuació les conclusions més significatives.

En relació a la demanda de recursos naturals i a l'abocament de deixalles, els nivells per habitant assolits per l'economia valenciana -tot i que en la major part dels casos són superiors a les corresponents mitjanes mundials- estan en general per baix de les mitjanes de la Unió Europea.

Això no obstant, l'increment experimentat al llarg dels darrers 10-15 anys en consum de recursos i abocament de residus supera, en pràcticament tots els casos, el creixement demogràfic i, en molts casos, el creixement econòmic (taula 4). A hores d'ara, el ritme d'augment de les taxes valencianes en aquest camp és clarament superior al del conjunt de la Unió Europea. La convergència amb aquesta pel que fa a la pressió antròpica sobre el medi ambient és molt més ràpida que la convergència en producte econòmic o en renda.

Taula 4. Tendències d'insostenibilitat en l'economia valenciana (1985-1995)

Font: Almenar, R.; Bono, E. i E. Garcia (dirs.): *La sostenibilidad del desarrollo: el caso valenciano*. València, Fundació Bancaixa, 1998.

Tot i que les taxes valencianes de consum de recursos i d'abocament de deixalles són encara inferiors a les europees, la situació que presenten a casa nostra els principals sistemes de suport de l'activitat econòmica -l'aire, les aigües i els sòls- és pitjor, en línies generals, que la d'aquests mateixos sistemes a Europa. Açò és degut a la baixa renovabilitat, escassa productivitat i elevada vulnerabilitat dels sistemes valencians -típicament mediterranis- per relació als seus equivalents de l'Europa temperada.

Hi ha, en resum, moltes evidències que apunten a una conclusió: Si la societat valenciana no troba polítiques i instruments d'actuació per a moderar la pressió que exerceix sobre els sistemes ambientals del País (i, cada vegada més, sobre els de tot el planeta) entrarà molt probablement en una dinàmica arriscada, d'incertituds

creixents i probables resultats traumàtics, tant per als sistemes ecològics com per a les poblacions humanes. Tenim raons força poderoses per a sentir-nos preocupats per la qüestió de com fer compatibles la millora de la vida i la conservació dels serveis de la natura.

3. Suficiència i civilització: per un ecologisme epicuri

Epicur, l'antic filòsof grec, digué en certa ocasió que hi ha tres classes de desitjos. Els que són naturals i necessaris (com, per exemple, el desig de beure per a encalmar la set). Els que són naturals, però no necessaris, com ara el de menjar un plat ben cuinat. I, finalment, n'hi ha que no són naturals ni necessaris, sinó que naixen de l'opinió supèrflua (coses, segons ell, com les corones o l'erecció d'estàtues)¹³.

Recorde ara aquesta vella lliçó perquè trobe que és d'allò més rellevant per a l'últim punt que voldria tractar. Com s'ha indicat adés, a l'economia valenciana li cal una bona dosi d'ecoeficiència, d'increment en la productivitat del seu ús dels recursos naturals. Hi ha molta feina en aquest camp, per a les empreses, per a les administracions i per als experts i expertes (en enginyeria, economia, arquitectura, etc.)¹⁴. Tanmateix, cal afegir que açò no basta, que un ús més eficient dels recursos, si està associat a un sistema de necessitats insadollables, no permet més que guanyar temps. A l'eficiència cal afegir la suficiència. Sense això, hom no podrà trobar una eixida al dilema present de la civilització industrial.

Georgescu-Roegen, el gran economista ecològic, digué en certa ocasió, molt dramàticament, que la decisió de fabricar un cotxe més ara implica que un camperol del futur morirà de fam perquè ja no tindrà ferro per a fabricar la seua rella¹⁵. El problema és que la mediació implicada per aquesta opció és irreductiblement èticopolítica, que cap anàlisi experta no ens en pot donar la solució, per a una distribució intergeneracional justa.

La dificultat rau, a més a més, en el fet que aqueixa mediació és summament resistent a fórmules simplistes. Al meu parer, el criteri moral segons el qual caldria

¹³. Epicur, op. cit., p. 47.

¹⁴. Vid. von Weizsäcker, E.U.; Lovins, L.H. i A.B. Lovins: *Factor 4. Duplicar el bienestar con la mitad de los recursos naturales. Informe al Club de Roma*. Barcelona, Galaxia Gutenberg/Círculo de Lectores, 1997.

¹⁵. Georgescu-Roegen, N.: *The entropy law and the economic process*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1971, pp. 18-21.

actuar per tal d'allargar al màxim la presència humana sobre la Terra és inconsistent. L'aplicació d'aquest criteri implicaria una dràstica reducció de la població i, també, la limitació del consum a l'estricta nivell de subsistència. Aleshores, molta gent -jo, per exemple- podria pensar que un sacrifici tan gran en favor de les indeterminades generacions futures que patiran els efectes de la nostra forma de vida no seria raonable.

Les civilitzacions poden ser tan vulnerables a l'extrema escassetat com a l'extrema abundància. Un cert nivell de consum, sensiblement superior a l'estrictament necessari per a sobreviure, és imprescindible per a una vida digna. Un cert grau de refinament és una de les característiques de la vida civilitzada. La qüestió de la sostenibilitat, doncs, es planteja dins l'àmbit del que Epicur anomenava desitjos naturals però no necessaris. Consisteix, sobretot, a evitar els excessos que amenacen la continuïtat de la civilització. Per això convé parlar de suficiència, i no de necessitats de supervivència o "bàsiques". La suficiència comporta una represa del sentit de la sentència d'Heràclit: "el Sol no ultrapassarà els seus límits, perquè en cas contrari les Erínies que administren justícia el perseguirien"¹⁶. I comporta, també, una exploració de la "relació submergida entre austeritat i hedonisme"¹⁷.

En aquest sentit, el moviment ecologista, contra el retret maldestre que sovint ha de patir, no defensa un retorn a les caveres, sinó una defensa del refinament de la vida civilitzada front a la desmesura que l'amenaça. El moviment ecologista expressa la reflexió de la societat contemporània, la seua capacitat per a rebutjar l'extravagància que porta al depassament gratuït dels límits de la Terra, de l'única Terra en la qual podem viure. L'objectiu, aleshores, és la identificació dels equivalents moderns del que per a Epicuri eren les estàtues. I ¿qui sap quines són les nostres "estàtues"? Potser les maxicarretes, els supertrens, els megaports, els ultraparcs recreatius o, tal vegada, la idea que fóra bo de tenir un aeroport a cada carrer... No ho sé. *Ningú no ho sap*. El problema és que no hi ha, ni pot haver-hi, cap criteri expert, "científic", per a identificar-les. Només el debat ciutadà, cas per cas, el conflicte i la decisió democràtica, el restabliment de la història enllà de la vana il·lusió d'un control sense límits que li posaria fi, poden produir les incertes i provisionals respostes que són l'única cosa que ens és donat d'assolir.

¹⁶. Citat segons Ferrater Mora, J.: *Diccionario de filosofía*. Buenos Aires, Sudamericana, 1971, vol. 1, p. 832.

¹⁷. Sachs, W.: "From efficiency to sufficiency". *Resurgence*, nº 171, julio-agosto 1995, p. 8.